

УЧ КИТОБНИНГ АСОСИЙ ҚАҲРАМОНИ БЎЛГАН ЎЗБЕК ТАРИХЧИ ОЛИМИ Амонкелди Ахмадов, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори

Тарихнинг олтин саҳифаларини ўрганиш асносида кўплаб олим-у уламолар ҳаётига дуч келамиз. “Қабулига подшоҳ келибди”, “шоҳнинг ўзи шаҳар дарвозалари олдида кутиб олибди”, “ҳукмдор ўз уловига миндириб, жилов ушлаб йўл бошлабди” сингари воқеаларни барчамиз ўқиганмиз. Ёинки кенг давраларда кўп бора эшитганимиз бор. “Ҳукмдор саройига 400 та олим-у шоирни йиғди”, “ҳукмдорнинг атрофида 100 дан ортиқ олимлар жамланган” каби далиллар эса бизга бегона эмас. Агарки тарихни диққат билан кузатсангиз қайси мамлакат юксалиш сари бораётган бўлса, ҳукмдори атрофида зиёли, фидойи олимлар жам бўлганини кўришимиз мумкин. Қайси юртда олимлик юксак мартаба, ҳурмат рамзи бўлса шу юртни халқи ҳам фаровон яшайди. Сарой атрофига жамланган золим, жоҳиллар, илмсизлар, ҳар ишга шай нодонлар билан янгича ҳаёт куриб бўлмаслиги тарих саҳифаларидан бизга дастуруламал бўлиб келмоқда. Мамлакатда қачонки устоз қадри ва шаъни юқори бўлар экан, инсон қадри ҳам шу билан белгиланади. Ҳукмдор зиёли бўлиб, устозлик мартабасини қадрлаб билса, ушбу юрт фуқароларига фақат бахтиёрлик ярашади. Сир эмас устозлик нурсиз, шарафсиз касб бўлган кунлар ҳам бўлди. Илмлининг қадри бўлмаган йиллар ҳам бўлди. Ўтмишни қоралаш ниятим йўқ ва бу менинг ишим ҳам эмас. Бугунни улуғлаш эса менга қолмаган. Мустақилликдан кейинги 32 йиллик тарихни халқнинг ўзи баҳолаб, ўзи олқишлаб келмоқда. Ҳар бир инсоннинг юзи ва кўзидаги шукроналик ҳисси бугунги кунда амалга ошириладиган сиёсатнинг натижаларида амалда ўз исботини топмоқда. Шундай хайрли ишлардан бири ҳақида ёзаётган эшитган янгилгим мени чиндан ҳайратлантирди. Катта тузилмага эга Тарих институтида 20 йил давомида бирор олимнинг юбилей тадбирлари республика миқёсида ўтказилмаган экан. Наҳотки, дея қайта суриштириб, ажабландим. Не-не забардаст устоз профессорлар, академиклар ўтдилар. Не-не даҳолар, инсонийлик, камтарлик, ҳалоллик рамзи бўлган фидойилар ўтдилар. Наҳот бир давра қилиниб, тадбир ташкилланмаган бўлса? Имкон бўлиб руҳсат бўлмаганми? Ёки руҳсат бўлиб имкон ва хоҳиш бўлмаганми? Хуллас, олимнинг қадри шунчалик бўлган!

Узоқ таърифусдан сўнг юртбошининг дадил стратегияси, ҳукуматнинг одилона қарорлари ва албатта Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих институти директорининг ташкилотчилиги туфайли илмий тарихий жараёнлар, олимлар ҳаётига завқ бўлиб кирмоқда. 2022 йил сентябр ойида Ўзбекистон тарихининг билимдони юзлаб шогирдларнинг сабрли устози, тарих фанлари доктори, профессор Қаҳрамон Кенжаевич Ражабовнинг 60 йиллик юбилейи ташкил қилиниши қувонарли ҳол бўлди. Ушбу бахтга мушарраф бўлган устоз эса бир йилда ўнта китоб чиқарганини, жами китоблари сони 130 дан ортиқ эканлигини эса кўпчилик билмаса керак. Аслида Қаҳрамон Ражабовнинг ҳар суҳбати мақола, маърузаси рисола бўлади. Энг янги, энг яхши гапларни топиб гапиради. Асосий ҳақиқатни излайди, ростини айтади.

Тарихчи сифатида ўтмиш зарварақларини ўрганар эканман, бугунги кунда ҳам аҳамиятли бўлган анъаналарга дуч келаман. Шундайлардан бири устоз-шогирд анъанасидир. Қаҳрамон Ражабов ҳам шундай анъанани давомчиси, ўз мактабига эга бўлган устоз ва садоқатли шогирдлардан бири. Нега шогирд! Ҳа, ҳамон шогирд. Машҳур тарихчи олима Раъно Ёдгоровна Ражапова (1935-2005) учун шогирдлик эҳтироми юзасидан устозига атаб китоб ёзган санокли олимлардан бири.

Нега ўз мактабига эга? Чунки унинг раҳбарлигида диссертация ҳимоя қилган шогирдлар сони ўттиздан ортиқ. Устоз деб этагини тутганлар сони юздан ошади. Бу борада республикада ягона бўлса керак. Қуйида ҳам навбати билан шу ҳақида айрим далилларни келтириб ўтаман. Ахир устоз бунга муносиб ишларни ортиғи билан бажараётган бўлса. Бир йилда ўнта китоб-а! Ўнта китоб! Яна нимасан “Фан” нашриётида. Умри давомида ушбу нашриётда бирор дона китоб чиқармаган олимлар бор. Тўғри, бошқа нашрлар кўп. Бунисига эса ҳар кимнинг ҳам “қалам савияси етмайди”. Ўнта китобга устозни яқиндан билганлар ишонади, билмаган ёқа ушлайди.

Шундай экан, қандай қилиб шогирдлар устозининг 60 йиллик юбилейига китоб армуғон қилмаслиги керак?! 2022 йил Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих институти илмий жамоатчилиги томонидан шундай китоб биринчилардан бўлиб тайёрлангани қувонарли иш бўлди. “ҚАҲРАМОН РАЖАБОВ таваллудининг 60 йиллигига бағишланади” китобида олимнинг ҳаёти

ва илмий фаолиятининг муҳим саналари, устозни яқиндан билган академия ходимларининг дил сўзлари ўрин олган. 2022 йил “Фан” нашриётидан чиққан китобнинг масъул муҳаррири Азамат Зиё. Нашрга тайёрловчилар тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, катта илмий ходим Дилноза Жамолова, Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих Инститuti таянч докторанти Шохжаҳон Рашидов. Китобда олимнинг илмий ишлари рўйхати, масъул муҳаррирлик қилган ва тақризчи бўлган китоблари, тадқиқотларига ёзилган тақриزلар, олимнинг умуммиллий ва халқаро миқёсда ўтказилган турли илмий конференцияларда қатнашуви, республика ва халқаро даврий матбуот нашрларидаги иштироки, амалий ва фундаментал соҳалардаги давлат илмий лойиҳаларида қатнашуви хронологик (йилма-йил) қайд қилиб борилган.

Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих институти директори, тарих фанлари доктори, профессор Азамат Зиё “Мустақиллик йилларида ҳам Қаҳрамон Ражабовнинг бошидан кўп синовлар ўтганини биров билади, биров эса йўқ. Бироқ нима бўлганда ҳам, унинг руҳи синган эмас, аниқроғи, уни синдиrolмадилар” дея олимни яқиндан билишини маълум қилади. Унинг ташаббуси билан ташкил қилинган ушбу китобнинг биринчи қисми Қаҳрамон Ражабов ҳаёти ва илмий фаолиятининг муҳим саналарига бағишланади. Унда олимнинг 1962 йил 26 июн (11 июл)да Бухоро вилояти Шофиркон туманида туғилганидан токи, 2022 йил январгача бўлган давр оралиғидаги машаққатли, матонатли, маърифатли ҳаёт йўллари саналарда келтирилган. Олимнинг умр йўли билан қизиқувчилар Ўзбекистон Фанлар Академияси “Фан” нашриёти давлат корхонаси томонидан 2022 йилда чоп этилган китоб орқали танишишлари мумкин. Биз ушбу тақризда бу қисмни мухтасар қиламиз.

Кейинги қисм “Қутловлар” деб номланади. Ҳар бир илм кишисининг ҳавасини келтирувчи ушбу қисмда муаллифни Ўзбекистон фан арбоби, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, тарих фанлари доктори, академик Аҳмадали Асқаров, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Ўзбекистон Республикаси биринчи президенти Ислом Каримов номидаги илмий-маърифий ёдгорлик мажмуаси раҳбари, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, тарих фанлари, доктори, профессор Темур Ширинов, Тарих институти етакчи илмий ходими, тарих фанлари доктори, профессор Азимхўжа Отахўжаев, Ўзбек тили, адабиёти ва фолклори институти катта илмий ходими, филология фанлари номзоди Эргаш Очиллов, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи директори, “Шаҳидлар хотираси” жамоат фонди раиси, Ўзбекистон тарихчилар жамияти раиси, тарих фанлари доктори, профессор Бахтиёр Ҳасанов, олимнинг сеvimли шогирди Дилноза Жамолова ва даврнинг бошқа етук олимлари муборақбод қилганлар.

“Мураккаб тарихий силсилалар жараёни даврида Қаҳрамон Ражабов тарих саҳнасига кириб келди ва ўз илмий йўналиши қилиб “Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракатининг моҳияти ва асосий ривожланиш босқичлари (1918-1924 й.)” мавзусида изланишлар олиб бориб, 1995 йил март ойида номзодлик диссертациясини муваффақиятли ёқлади. Ушбу мавзу муаммоларининг илмий ечимини топишда у ўз устози каби синчковлик ва бардош билан давлат архивларида ишлади, оғзаки дала материалларини тўплашга киришди, тинимсиз изланишлар олиб борди. Ундаги илмий жасорат, унинг ҳар бир чиқишларида яққол кўзга ташланиб турар эди. Ихтисослашган илмий кенгашда ҳатто Қаҳрамон Ражабовнинг номзодлик тадқиқотини фан доктори илмий даражасини беришга лойиқ тадқиқот сифатида таъкидланди” – дея хотирлайди академик Аҳмадали Асқаров. Бу қанчалар катта масъулиятли гап. Қанчалар журъатли гап. Бундай дейишга академик олим Аҳмадали Асқаровда асослар етарлича эди. Кейинги қутловларни ўқиш жараёнида бунга муҳр бўладиган кўплаб исботлар топдик. Ростдан ҳам устоз Қаҳрамон Ражабов ёзган номзодлик иши докторлик ишини беришга лойиқ даражада эканлигини Бухоро тарихчиларининг устози, профессор Сулаймон Иноятович Иноятов ҳам кўп бора таъкидлаганликларини гувоҳи бўлганман. Икки буюк устознинг эътирофи Қаҳрамон Ражабов номзодлик ишининг қай даражада муфассал ва мукамал ёзилганлигини белгилайди. Устоз Қаҳрамон Ражабов бу билан тўхтаб қолган эмас. Ўзига хос жасоратини давом эттириб “босмачи” эмас, истиқлолчи дея мавзуси моҳиятини тўғри англаган навбатдаги катта ишга қўл урди. 2005 йил июнь ойида “Туркистон минтақасида совет режимига қарши кураш ҳаракати (1918-1924 й.)” мавзусида докторлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилган.

Сохта тарих илми ва большевиклар сиёсатининг маҳсули бўлган тарих кишиларнинг ғоя ва қарашларида тош қотган эди. “Бутун бир халқ ўз тарихи тўғрисида чалқаш фикрлар билан гаранг

бўлиб қолган олатасар даврда ярқ этиб янгица қарашлар билан зиё осмонида Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Жамол Камол, Иброҳим Ҳаққул, Эркин Юсупов, Бегали Қосимов, Ғайбулла Ас-Салом, Бўрибой Аҳмедов, Озод Шарофиддинов ва бошқалар пайдо бўлишди. Шулар қаторида жуда ёш бўлишидан қатъи назар Қаҳрамон Ражабов ҳам бор эди. Булар биринчи навбатда миллатпарвар ва жасур, яна ватанпарвар, фидойилар эдилар” – дея эътироф қилади профессор Темур Ширинов. Ўзбекистон қаҳрамонлари, умрини илмга бахшида қилган сиймолар қаторида устоз Қаҳрамон Ражабовни санаб балки бир кун келиб қаҳрамонлик унвонини бериш кераклигига шаъма қилгандир. Бу муаллифга аён. Темур Шириновнинг “Ўшанда у ёш, озгин, ўрта бўйли йигитча эди. Лекин, фикрлари теран, ўзига хос овоз тембрида, изтиробли ва ҳатто аламли бир оҳангда, кўзлари ёниб, чиқиш қилаётган эди. Айниқса Туркистон Мухторияти, унинг аъзолари тақдири, Кўкон халқи қирғини ҳақида мардонавор гапирди, “нега”, “нега” деган саволларни қайта-қайта қўйди, жавоблар излади. Унинг нутқида Ўзбек миллатпарварлиги нуқтаи назари акс этган эди”- деган гапларидан англаш мумкинки, Қаҳрамон Ражабовнинг ҳар бир нутқида ҳаяжон бор, меҳр бор, адолатли тарих бор. Шу сабаб кишини ром қилади.

Қутловларни ўқиш жараёнида ўйлаб қолдим. Устоз бирор тарихий қисса, кейинчалик романлар ёзсалар қандай бўлар экан. Аслини олганда бундай фикр менга олдинроқ ҳам келган эди. Устоздан сўраганимда: “Мен эссе, очерклар ёзишим мумкин, қисса ва ҳикоялар ёзувчиларнинг иши. Балки сен айтгандек бир кун келиб ёзарман буни вақт кўрсатади, ҳозирча олдимда қиладиган илмий ишлар талайгина”. Билмаганлар хоп деб қўя қолади, билганлар ҳайратдан ёқа ушлайди. Нега дейсизми? 130 дан ортиқ китоб ёзган, 1500 га яқин мақолалар муаллифи яна қандай илмий режаларни мўлжал қилган бўлса деб ўйловга толади. Асосийси бадий асар ёзиш таклифи рад этилмади. Зероки:

Умид билан суқилган таёқ,

Бир кун келиб беради мева-ю япроқ.

Олимга бағишланган китобнинг 19-саҳифасида берилган профессор Азимхўжа Отахўжаевнинг: “Қаҳрамон Кенжаевич нафақат ўзи шуғулланган XX аср бошларидаги тарихни, балки Ватанимиз тарихининг барча даврини ўрганишни зарурат деб билади. Чунки, ҳали тарихимизга етарли даражада баҳо берилмаётгани сир эмас. Кенг кўламли фикрлаш ва тарихнинг барча даври юзасидан маълум бир хулосалар чиқаришга қодир олимлар санокли. Аммо Қаҳрамон Кенжаевичнинг бу борадаги ишлари ҳам салмоқли” деган фикрларида етарлича асослар бор. Жумладан, “Жаҳон тарихидаги сулолалар ва давлатлар”, “Ўзбекистон тарихининг муҳим саналари”, “Бухоро тарихи”, “Амир Темур”, “Алп Эртўнга” сингари китоблар шулар жумласидандир.

Қаҳрамон Ражабовга бағишланган китобнинг аҳамиятли жиҳати, унда олимнинг илмий фаолиятига оид барча жабҳалар мукамал ҳисобга олиниб, тартиб қилинган. Китобнинг 257-саҳифасидан кўриш мумкин, олим 9 та диссертациялар ҳимояси бўйича Илмий кенгашлар аъзоси бўлган. Шунингдек, диссертация ҳимояси бўйича Илмий кенгаш қошидаги Илмий семинарлар таркибидаги фаолиятини қарасангиз 7 та шундай семинар аъзоси эканлиги ойдинлашади. Китобдаги маълумотларга асосланиб олимни 27 та турли илмий кенгашлар аъзоси эканлиги кишини ҳайратга қолдиради.

Қаҳрамон Ражабовга бағишланган китобни ўқиш орқали олимнинг ўзига қизиқиш билдирган ҳурматли китобхон энди бир ўйлаб кўринг, атрофингизда жуда кўплаб олимлар, адиблар, фан кишилари бор. Шулардан қайси бири 97 (тўқсон етти) номдаги матбуот саҳифаларида яъни журнал ва газеталарда мақолаларини эълон қилган. Борми шундай олим атрофингизда? Қаҳрамон Ражабов 1991-2022 йиллар оралиғида матбуотда: 51 та журналда ва 46 та газетада мақолалар эълон қилган. Булар орасида “Ориенте Модерно” Рома, Италия, (2007); “ЕвроАзия” Москва, Россия, (2008); “Қазақтану. Казахведение. Kazakh studies” Шимкент, Қозоғистон, (2010-2021); “Мемлекет тарихи. История государства” Астана, Қозоғистон, (2012); “Труды Института истории НАН Азербайджана” Баку, Озарбайжон, (2015-2019); “Watan” Asgabat, Туркменистон, (2007); “Туркменистан” Ашгабат, Туркменистон, (2008); “Vatandosh” Нью-Ёрк, АҚШ, (2013) сингари кўплаб хориж газета ва журналлари ҳам мавжуд. Китобнинг 260-саҳифасида ёзилишича олим халқаро ва республика миқёсидаги 17 та журналларда таҳрир ҳайъати аъзоси саналади.

Адабиётшунос олим, филология фанлари номзоди Эргаш Очилов айтганидек “Биз кўпдан буён ўзбек олимларининг ҳам халқаро минбарларга чиқиши ва жаҳон илм аҳли олдида ўз сўзларини

айтиб, Ўзбекистон фанининг ютуқларини кўз-кўз қилишларини орзу қилиб келган эдик. Қаҳрамон Ражабов сиймосида ана шу орзуларимизнинг ҳам ижобатини кўряпмиз. Ҳа, у аллақачон халқаро миқёсдаги олимга айланган”. Агарчи ушбу таърифни ўзбек адабиётшуноси ҳурмат учун берди деб ҳисобласак, навбатдаги тариф бизни юқоридаги фикрларга тўла ишонч ҳосил қилишимизга мажбурлайди. Бунда Америка Қўшма Штатларининг Мичиган давлат университети профессори Тимур Хўжаўғлининг “Севимли тарихчимиз Қаҳрамон Ражабов бу эркин ва озод даврнинг муҳим тарихчиларидан биридир. Мен, 1990 – йиллардаги газета саҳифалари ва китобларни ўқиганимда ўзбек ёш тарихчиларининг яқин тарихимизни ҳолисона ёритиш борасидаги ташаббусларини қувонч билан излар эдим. Мана бу изланишлар натижасида мен Қаҳрамон Ражабовнинг, жадидчилар, Бухоро инқилоби, босмачилар кураши каби мавзуларда нашр этилган мақола ва китоблари билан танишдим”. Мана сизга хориждан туриб ёзилган таъриф. Профессор Тимур Хўжаўғлининг айтишича, у дастлаб Қаҳрамон Ражабовнинг китобларига муҳлис бўлиб қолган. Унинг китобларини, мақолаларини диққат билан кузатиб борган. Олимни ўзидан аввал китоблари билан танишиб шу орқали унинг шахсиятига юқори баҳо бериб келган. Бир олимга бўлса, шунча эътибор бўларда.

Шунингдек, китобнинг 62-саҳифасида берилган қозоғистонлик тарихчи олим Ҳазратали Турсуннинг кутлов сўзлари ҳам диққатга сазовордир. Тарихи ва тақдири бир икки элни боғлаган олим эканлигини қувонч билан эсга олган. Устоз китоблар ёзиш билан бирга Туркия, Қозоғистон, Озарбайжон, Россия, Туркменистон каби мамлакатларнинг ўз мутахассисига айланиб улгурган. У айна давлатлардаги илмий даражалар берувчи Илмий кенгашлар аъзоси ва нуфузли халқаро журналларнинг таҳририят аъзоси ҳисобланади.

Шунингдек, Феруз Бобоевнинг мақоласи диққатни тортади. Унда Тарих институтининг тақдирига боғлиқ тарихий воқеа қисман баён қилинган.

Китобнинг 106-саҳифасида олимнинг шахсий кутубхонаси ҳақида маълумот берилган. Кутубхонадаги китоблар сони эллик мингдан ортиқ деб берилган. Балки бундан ҳам кўпдир. Боиси мен бу кутубхонада бўлганман, фойдаланганман. Хонада 1 стол, стул ва битта хонтахта, унинг олдида бир кишига етарли жой бор ҳолос. Ҳамма ёғи китоб билан тўлдирилган бир нечта хоналар шу алфозда тартибли қилиб тизилган. Улкан бойликнинг эгаси ҳар доим, ҳар жойдан китоблар жамлашни хуш кўради.

2022 йилда Қаҳрамон Ражабов таваллудининг 60 йиллиги муносабати билан “ТАРИХЧИ ОЛИМ ҚАҲРАМОН РАЖАБОВ ИЛМИЙ МАКТАБИ” деб номланган китоб нашр этилган. Нашрга тайёрловчи ва тўпловчи ҳамда масъул муҳаррирлар Сулаймон Иноятович Иноятов (т.ф.д, проф), Дилноза Муйидиновна Жамолова (PhD, доцент). Такризчилар: М.Маҳмудов(п.д.ф, проф), Ҳ.Тўраев(т.ф.д, проф), И.Шоймардонов(т.ф.н). Қаҳрамон Ражабовнинг шогирдлар тайёрлаш борасидаги ғайратига қойил қолишдан ўзга илож йўқ. Чунки, ўзи ўрганаётган даврнинг барча муаммоларини тадқиқ қилиш зарурлигини тушуниб етган олимгина, шогирдларини тўғри йўлга солиб, энг долзарб мавзуларни ўрганишга йўналтира олади.

2022 йилда Қаҳрамон Ражабов таваллудининг 60 йиллиги муносабати билан “Бухоро” нашриётида нашр этилган “Тарихчи олим Қаҳрамон Ражабов Илмий мактаби” номли китобда устознинг шогирдлари ҳақида маълумотлар берилган. Ушбу китобда тарихчи олим Қаҳрамон Ражабовнинг китоблари рўйхати, унинг илмий раҳбарлигида ҳимоя қилганлар, диссертацияни яқунлаб, ҳимояга чиқаётганлар ҳамда илмий изланишлар олиб бораётган шогирдларнинг қисқача таржимаи ҳоли ва илмий ишлари рўйхати ўрин олган. Қаҳрамон Ражабов шогирдлари Ўзбекистон тарихининг турли даврлари бўйича тадқиқотлар амалга ошириб келмоқдалар. Китоб мундарижаси 7 қисмдан иборат қилиб тартиб берилган. “Тарихчи олим Қаҳрамон Ражабовнинг илмий мактаби ҳақида сўз” деб номланган сўзбошини профессор Сулаймон Иноятов ҳамда Дилноза Жамоловалар (PhD) ёзганлар. Сўнгра Қаҳрамон Ражабов ҳақида мухтасар маълумот берилгач, олимнинг китоблари библиографияси келтирилган. Кейинги қисмда эса Тарих фанлари доктори бўлган шогирдлари берилган. Аҳамиятлиси бугунги кунда ушбу рўйхат анчайин ижобий томонга ўзгарди. Яъни ҳимоя қилган шогирдлар сони ортди. Улар орасида фан доктори ҳам, тарих фанлари бўйича фалсафа докторлари ҳам мавжуд. Шогирдлардан уч нафари тарих фанлари номзоди, доцент. 19 нафар шогирдлари тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилганлиги ҳақида маълумот берилган.

Кейинги боб ҳимоя арафасида турган шогирдлар деб номланади. Бироқ ушбу рўйхатда турган

Зухриддин Жунаев, Мурот Алланазаров, Шавкатжон Хонқулов, Амонкелди Ахмадов, Шоҳжаҳон Рашидов, Ҳамза Жўраев, Жасур Маматқулов, Шоира Давлатова, Темур Мўминов, Қосим Қосимов аллақачон диссертацияни ҳимоя қилиб тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини берувчи дипломга эга бўлганлар. Илмий изланишлар олиб бораётган шогирдлари ҳам бугунги кунда ҳимоя қилиш арафасида турибдилар. Ушбулардан келиб чиқиб олимнинг ҳимоя қилган шогирдлари сони ўттиздан ошган деб хулоса берсак бўлади. Бу катта бир мактаб дегани. Шогирдларнинг шогирдлари бор. Бу улкан тармокни юзага қелтиради. Ушбу мактаб ўз услубига, анъанасига ва мезонларига эга. Қаҳрамон Ражабов мактаби Ўзбекистоннинг барча вилоятларидан, шунингдек, Қорақалпоғистон, Қозоғистон, Тожикистон республикаларидан ҳам ўз аъзоларига эга.

Келинг шу китоб орқали Қаҳрамон Ражабовнинг илмий фаолиятидаги хазинасига бир нигоҳ ташлаймиз. Бироқ, бир нигоҳ ташлаш билан иш битмайди. Агарда библиографияни қарайдиган бўлсангиз илмий ишлар номини ўқиб чиқишга бир кун вақт етарли бўлади. Бу муболаға эмас, ҳақиқат. Шу ҳақиқат ортида тарихнинг минглаб ҳақиқати ётибди. Мақолалар ёзади, китоблар тузади, тун билан сарғайган архив материалларини варақлаб маҳзун кунларни, қора қисматлиларнинг номини оқлаб қайта тирилтиради. Тарихнинг қора кунларини оқлайман деб, сочига тушган оқларни унутади.

Қаҳрамон Ражабов қаламига мансуб илмий ишлар – китоблар, тадқиқотлар, дарсликлар, маълумотномалар, илмий ва оммабоп мақолалар, тақриз ва сўзбошиларнинг умумий адади – 1325 (бир минг уч юз йигирма бешта)тадан ортиқ. Шундан 120 дан ортиғи китоблар. Жумладан, монографиялар сони 15 тани ташкил қилади. Энг биринчиси чиққанига ҳам 21 йил тўлибди. “Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш: тарих ҳақиқати (1920-1924 йиллар)” деб номланиб “Маънавият” нашриётида чоп этилган. Ҳозирча сўнггиси бўлиб турган “ Қизилтепа тумани: кеча ва бугун” номли катта бир монография бугунги кунда Навоий вилоятига ташриф буюрувчи ҳар бир расмий меҳмонларга туҳфа қилинаётган энг қадрли китоб бўлиб қолмоқда.

Тарихий рисоалар сони - 10 тани ташкил қилади. Буларнинг энг биринчиси 2000 йил Ўзбекистон нашриётида нашр этилган “Мустақил Туркистон фикри учун мужодалалар (1917-1935 йиллар)” деб номланади. 2011 йил Қаҳрамон Ражабовга сермахсул келиб, 7 та тарихий рисола ни нашр этишга улгурганликлари юқоридаги китобда қайд қилинган.

Коллектив монографиялар ҳамда китоб-албомлар сони 22 тани ташкил қилади. Биргина 2000 йилнинг ўзида “Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости”, “Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида”, “Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шохидлиги ва сабоқлари (1865-1990 йиллар)” номли учта китоб нашр қилинади. Шундан кейин бирин-кетинлик билан китоблар нашр юзини кўраверган. Ҳозирча сўнггиси бўлиб турган “Ҳалоллик ва талабчанлик тимсоли (Тарихчи олима Раъно Ёдгоровна Ражапова таваллудининг 85 йиллигига бағишланади)” деб номланади. Ушбу китоб устозларига бағишланган. Шу ўринда айтиб ўтмоқчиман! 2022 йил бир қатор устозларнинг юбилейлари бўлди. Шулар орасида Устоз Сулаймон Иноятов ҳам устозлари учун шундай тадбир ташкил қилдилар. Устозим устозига юбилей қилиб, китоб ёзди. Бундан бироз олдинроқ Қаҳрамон Ражабов ҳам устозларига китоб ёзган эдилар. Шулардан илҳомланиб мен ҳам шундай ниятни дилимга жойлаб қўйдим. Бу ҳақида илк бора Сулаймон Иноятовга ёзган мақоламда эълон қилганман. Танграм менга куч қувват ва илм бериб турса албатта устозлар ҳақида китоб ёзиб анъанасини давом эттираман.

Китоб таҳлилини давом эттираман! Солнома ва маълумотномалар сони 35 тани ташкил қилади. Буларнинг орасида Бухоро вилояти туман ва шаҳарларининг тарихи илк бора тўпланган кенг оммага тақдим қилинган. Ҳатто, “Бухоро тарихи” китобини (С.Иноятов билан ҳамкорликда) Бухоронинг энциклопедияси деювчилар ҳам кўплаб топилди. Асарда Бухоронинг қадимги даврдан бугунги кунга қадар бўлган тарихи, фан, маданият, адабиёти, иқтисоди, саноати, машҳур шахслари қаламга олинган.

Дарсликлар ва ўқув қўлланмалари сони 26 та. Шунингдек, яна турли хил 12 та китобларга муаллифлик қилади. Биргина “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”нинг ўзида 380 та мақола ёзган. Энциклопедиянинг тарих фани бўйича илмий маслаҳат кенгашининг аъзоси сифатида юзлаб мақолаларнинг ёзилиши ва ташкил этилишида жонбозлик кўрсатди. У “Ислон” ва “Тошкент” энциклопедияларининг яратилишида ҳам ўттиздан ортиқ мақола билан иштирок этган. Олимнинг

республика ва халқаро миқёсдаги конференцияларда иштироки 274 тани ташкил қилади. 172 та китобга масъул муҳаррирлик қилган, 120 та китобга тақризчилик қилиш ҳазилакам иш эмас. Олимнинг ижодий фаолияти айна авжида. Биргина ушбу юқорида номи тилган олинган китоблар чиққан йил (2022 йил)нинг ўзида қўшимча ўнта китоб чиқарилди. Бу мўъжизадек бир иш аслида. Китоб тузилганидан кейин ҳам устоз тин олганлари йўқ. Мен биладиганим 4 та китобга ва яна кўплаб янги мақолаларга муаллифлик қилмоқдалар.

Юбилей муносабати билан нашр этилган “ТАРИХ ИЛМИНИНГ ҚАҲРАМОНИ” армуғон китоби 2022 йил “Фан” нашриётидан чиққан. Тўпловчи, нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррирлар Дилноза Жамолова (PhD, доцент) ҳамда Асрор Пардаев (т.ф.н, доцент). Тақризчилар Р.Абдуллаев (т.ф.д), А.Расулов (т.ф.д.проф), Б.Расулов (т.ф.д). Тўрт юз (400) саҳифалик китоб 3 бўлимдан иборат қилиб тузилган. Китоб Қаҳрамон Ражабовнинг 60 йиллик юбилейига армуғон бўлиб, унда тарихчи устоз, мураббий ҳақида замондош олимлар эътирофи, шогирдлар эҳтироми ҳамда шоир ва адибларнинг шеърӣ бағишловлари ҳамда қутловлари ўрин олган. Бу мақолалар, шеърлар ва бағишловлар Қаҳрамон Ражабовнинг ибратли ҳаёт йўли, илмий ҳамда одамийлик фазилатлари ҳақида маълумот беради.

Китобдаги мақолалар барчаси, самимий, барчаси дилдан чиққан гаплар эканлигига ўқиш жараёнида гувоҳи бўласиз. Китобнинг биринчи бўлимида “Устоз ва замондош олимлар эътирофи” деб номланиб, унда Республиканинг таниқли кишилари томонидан ёзилган мақолалар киритилган. Иккинчи бўлим “Шогирдлар эҳтироми” деб номланади. Учинчи бўлим эса ўзгача шакллантирилган. “Шоир ва адиблар эъзози” деб номланади. Ушбу бобда Жамол Камолнинг “Тарихни Қаҳрамон Ражабовдан сўр”, Абдулла Раҳмоннинг “Шофиркон юлдузлари” қасидасидан парча, Махмудхон Махдумнинг “Қаҳрамон энгилмайди” сингари шеърлар олимга бағишланган.

Биз юқорида олимнинг меҳнати маҳсули бўлган китоблар ҳақида тўхталдик. Ушбу китоблар барча учун қизик, ҳамманинг ўқигиси келади, энг катта ўқувчи эса олимнинг ота-оналари Кенжа бобо ва Гавҳар ая деб ҳисоблайман. Агар киши фарзандларидан ўқимишли зиёли кишилар тарбияламоқчи бўлса аввал ўзи қўлига китоб олсин. Бу нақлни билган Кенжа бобонинг меҳнати самараси Қаҳрамон Ражабов тимсолида кўринмоқда. “Мен ҳар қандай китобимни энг биринчи отамга тақдим қилардим. Аслини айтсам менинг биринчи танқидчим ҳам падари бузрукворим бўладилар. Совет даври кишиси бўлсаларда, ҳеч қачон у давр воқеликларини қабул қила олмаганлар. Бобом дин вакили бўлганликлари боис отам ҳам шундай руҳда тарбияланганлар. Менинг айрим ҳолларда мустабид тузум ҳодисаларига нисбатан кескин танқидларим ҳам бобом ва отамдан мерос. Отам менинг асарларимни теран таҳлил қилар, ҳатто айрим ўринларда танқид ҳам қилар эдилар. Мен эса ушбу эътирозлардан керакли хулослар чиқарар бўлсам, айрим ҳолларда фикрларимиз айро тушар эди. Отам мени қўллаб қувватлаш билан бирга бу қадар кескин ёзмасликка чорлар эдилар”. Ушбу жумлаларни устозим Қаҳрамон Кенжаевичдан шахсан эшитганман. Тўғриси бунга уқадар ҳайратланмадим. Боиси устозни кўриб билганимдан кейин оталарини ҳам тахминан шундай тасаввур қилган эдим. Устознинг оталари ҳақидаги сўзлари эса ҳаёлий тасаввуримни тўлиқ ҳақиқатга мослади. Ҳа халқимиз билиб айтади: “Олманинг остига олма тушади”. Устоз учун оғир келган 2015 йилдан кейин ягона асл мухлислари оналари қолди. Балки сиз-у биз айрим асарларини чалғиб ўқиёлмай қолармиз, лекин Гавҳар ая қолдирмай ўқийди. Фарзандининг меҳнатини ҳижжалаб ўқийди, миждалаб ўқийди! Айниқса “Армуғон”ни куз кўзаклари тушган айвонда, ўзини офтобдан пана қилиб, завқ билан мутолаа қилади. Устоз буни билади. Ҳар чиққан китобини завқга тўлиб волидасига тақдим қилганликларини гувоҳи бўлганман. Ота-она олдида фарзандлик масъулиятини бажаргандек кайфият уйғонади менда.

Шу ўринда эътиборимизни тортадиган бир жиҳат бу биз тақриз ёзган уч китобда ҳам Дилноза Жамолованинг номи келтирилишидир. Докторлик ҳимояси арафасида турган олиманинг шижоати таҳсинга лойиқ. Қаҳрамон Ражабовнинг 60 йиллик юбилейларини ташкил қилишда ҳаммадан кўп жонбозлик кўрсатган ҳам у бўлди. Барча шогирдларни жамлаб китоб қилиш ташаббусини мукамал адо қилган олимага ўз миннатдорчилигимизни билдираемиз. Устозга муносиб шогирд бўлиш йўлида елиб югураётган Дилноза Жамолованинг ўзи ҳам бугунги кунда илмий раҳбар даражасига етди. Шогирдлик ва Устозлик мавқеидаги тарихчи опамизнинг кейинги ишларига омад ёр бўлсин.

Мухтасар қилиб айтганда, Қаҳрамон Ражабов Бухоро марказидан узокда, чекка бир қишлоқда туғилди. Яхши тарбия олди. Бир фарзанд учун ота-она нима қилиши лозим бўлса шундай эҳтиром

кўрди. Мактабни тўқис ўқиди. Кўб ва хўб орзулар қилди. Улғайди кишлоғининг ҳавосини нафасларида, ота-онасининг меҳрини қалбида олиб кетди (ҳамон уларни асрайди). Яна ўқиди, ишлади, илмий, адабий муҳитда бўлди, яхши устозлардан таълим олди. Тарих институтига келди. Унга устозлик қилганларга меҳр ва ҳайрат нигоҳлари билан боқди. Шундай меҳнат қилдики, ўз ҳаётининг фаолияти билан келажак авлодга асрларга татигулик мерос қолдирди. Илм-фан осмонидан ўз ўрнига эга бўлган юлдузга айланди. Асосий фаолияти 1989 йилда келиб аспирантурага кирган Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти билан боғланди. Илмий ютуқларида ушбу даргоҳнинг аҳамияти бекиёс. Юқорида тилга олинган китоблар Қаҳрамон Ражабовга бағишланган бўлиб уларда қирқ йиллик, балки ундан ҳам узоқ тарих ёзилган. Асарларда олимнинг энг муваффақиятли, бахтли, баҳсли, зиддиятларга тўла, курашларга бой, ғалабалар билан яқунланган ҳаёти акс эттирилган. Берилган мақолаларнинг дабдабали ва камтарлик йўғрилган сарлавҳалар билан берилганига қарамай, баъзи сарлавҳалар жарангдорлигини унда ёзилган матн тўлдирди олмаган. Айримларида муаллифнинг ёзувчилик тажрибаси етишмаётганлиги сезилади. Айримлар қизиқ воқеани ҳикоя қилади, айримлар маълум бир жараённи таҳлил қилади, баъзилар эса устоз ҳақидаги биографияни такрор беради. Албатта бу ихтиёрий тўплам бўлиб, унда муаллиф ўз истаганича қалам тебратади. Ҳар қандай ҳолда ҳам тақризимиз қаҳрамонининг камтарлиги ва мукамаллиги барча кемтикларни ёпиб кетади. Китобларни ўқир экансиз асосий эътибор Қаҳрамон Ражабовнинг илмий фаолияти, устозлик мавқеи, истиқлолчилик ҳаракати масалаларидаги қаҳрамонликларига бағишланган. Китобларни ўқир экансиз, жуда таниш ҳолатларга, сизга яқин ҳодисотларга, ўзингиз иштирок қилган воқеаларга гувоҳи бўласиз. Ўқувчиларни илмни кадрлаш, китобни севиш, ўз сўзида ва йўлида қатъиятли бўлиш ҳиссиётлари қамраб олади. Китоб илмни сеувчи, келажакни илм билан боғловчи, қандай меҳнат қилиш кераклигини ўрганувчиларга айни муддао деб ҳисоблайман.

Яқинда “Ўзбекистон XX асрда” икки жилдлик китобининг минг саҳифалик биринчи жилдини нашриётга топширган ва яна шунча ҳажмдаги иккинчи жилдни яқунлаш арафасида турган олимнинг кейинги ишларига Тангри мададкор бўлсин. Тақризни Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камолнинг Қаҳрамон Ражабовга аталган шеъри билан яқунлайман.

Эй Қаҳрамон укам, ёздинг, ёза бер,
Ёзиш, изланишдан тўхтама бир он,
Тарих қатларини чуқур қаза бер,
Ҳақиқат аслини айла намоён.